

Mövzu 1.Biocoğrafiya elmi.Onun məqsədi və vəzifələri

Biocoğrafiya bitki və heyvanların yer kürəsində yayılmasını və qanuna uyğunluqlarını öyrənir. Bu elm bitki və heyvanların müasir dövrdə yayılması ilə bərabər eyni zamanda onların keçmişdə müxtəlif geoloji dövrlərdə qazıntı halında bitki və heyvan qalıqlarına əsaslanaraq yayılması məsələləri ilə də məşğul olur.

Təbiətdə bitki və heyvan növləri tək-tək və bitki qruplaşmaları şəklində rast gəlinir.Buna görə də biocoğrafiya ayrı-ayrı növləri öyrənməklə yanaşı biosenozları da öyrənir.

Biocoğrafiya elminə bitki coğrafiyası,ekoloji bitki və heyvan coğrafiyası,torpaq bitki coğrafiyası,zoocoğrafiya və s. elmləri daxildir.

Biocoğrafiyaya aid ilk fikirlər hələ bizim eradan əvvəl qədim Yunanıstanda meydana çıxmışdır.

Başqa ölkələrdə olduğu kimi XIX əsrin 30-50-ci illərində Rusiyada floristik tədqiqatlarla yanaşı biocoğrafiyaya aid çoxlu əsərlər meydana çıxmışdır.Bunlardan Turçaninovun eyni zamanda bir sıra mühüm zoocoğrafi məlumatları əks etdirən Baykal-Daur vilayət təbiətinə aid əsərləri,Ledoburun klassik əsərlərini-Florika Rossika qeyd etmək olar.

Tarixi biocoğrafiyanın öyrənilməsinə keçən əsrin ortalarından başlanılmışdır.

Rusiyada tarixi coğrafiya məsələlərinin işlənilib həll edilməsinə o zaman Peterburqda çalışan və rus tarixi coğrafiyanın " atarı" hesab edilən F.Ruprextin 1886-cı ildə çıxan " qara torpaq haqqında geobotaniki tədqiqatlar" adlı məşhur əsərlərinin mühüm rolu olmuşdur.Rusiya ərazisinin müxtəlif hissələrinin fauna və bitki örtüyünün tərkibini nəzərdən keçirəcək Ruprext bu ərazilərin müxtəlif yaşda olmasını isbat etmiş və həmin yerlərdə fauna və florasının əlaqələnməsini geoloji tarix ilə əlaqələndirmişdir.Ruprextin yer haqqında olan əsəri də (1854) bu cür tarixi istiqamət daşıyır.

Ruprextin əsərləri ilə Rusiyada botaniki coğrafiyanın əsas məsələsi olan bozqır məsələsinə başlanğıc verilmişdir.Onun fikirlərinin sonrakı inkişafı rus botaniki-coğrafiyanın klassiklərindən biri olan D.İ.Litvinovun əsərlərində özünü əks etdirmişdir.Onun " Avropa Rusiyasının florası haqqında geobotaniki qeydlər" adı əsərində (1840) Rusiya florasının bəzi xüsusiyyətlərində haqqında məsələ qarşıya qoyulur ki, onları ancaq rus düzənliyinin tarixini III dövrdən nəzərə almaqla izah etmək olar.B.C.Dokurovski və başqa təbiətşünasların tətbiq etdikləri tozcuq analizi metodu ölkəmizdə işlənilib hazırlanmış və geniş yayılmışdır.Sovet

botanik-coğrafiyaşünası E.V.Vulfun 1944-cü ildə çox geniş məlumatları "Yer kürəsinin florasının tarixi " adlı əsəri çıxmışdır.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın olur ki,hələ keçən əsərdə ilk müəllifin əsərlərində ekologiyanın elementləri göstərilmişdir.Bitki və heyvanların müəyyən yaşayış şəraitinə uyğunlaşması o zaman bioloqları xüsusilə maraqlandırırdı.Lakin ekoloji istiqamət biocoğrafiyada ancaq keçən əsrin sonlarında inkişaf etməyə başlamışdır.Vaşminqin " Ekoloji bitki coğrafiyası" (1895) adlı əsəri sonrakı ekoloji tədqiqatlara təkan vermişdir.Bu əsərdə bitki bitki ekologiyası haqqında çoxlu məlumat vardır ki,bunlar da demək olar ki,bütünlüklə morfoloji-anatomik xarakter daşıyır.

Ekoloji coğrafiya ilk dövrdə başqa bir sahəni biosenozlar haqqında olan bir elmi əhatə edirdi.həyati formalara əsasən iqlimlə əlaqədar olaraq yer kürəsinin bitki örtüyünün təsvir edilməsində Qrizebaxın "Yer kürəsinin bitki örtüyü" (1872) əsərində ilk dəfə təşəbbüs göstərmişdir.Məşhur rus biologu A.H.Beketov bu əsəri rus dilinə tərcümə etmək ona bir çox qeydlər və əlavələr etmişdir.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri bir çox görkəmli tədqiqatçılar formasıyanı bir obyekt kimi götürərək Rusiyanın fauna və xüsusilə florasını öyrənmişdir.Həmin alimlərdən Tanfilyon,Krosnov,Krilov və Visotekini göstərmək olar.Geobotoni təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsində və möhkəmlənməsində xüsusilə tədqiqatçıların Kazan məktəbi böyük rol oynamışdır.

keçmiş SSRİ-də ekoloji istiqamət sovet dövründə inkişaf etməyə başlamışdır.Quraqlığa,şaxtaya davamlılıq,bitki və və heyvanların şimala doğru yayılması,səhrələrin istifadə edilməsi və s.bitki və heyvanların ekoloji xassələrinin öyrənilməsi ilə sıx əlaqədardır.

Akademik B.A.Keller,N.A.Maksimovun quraqlığa davamlı (Kserofit) bitkilər ekologiyasının öyrənilməsi barədə elmi işləri böyük rol oynamışdır.

Ekosistem termini leksiona ilk dəfə 1485-ci ildə ingilis botaniki A.C.Tensli daxil etmişdir.Onun fikircə ekosistem yer səthində əsas təbiət vahididir.

Fitosenoz anlayışı haqqında məşhur alim-meşəçi F.F.Morozovun böyük rolu olmuşdur.Onun işləri əsasən meşə tiplərinin müəyyən edilməsinə,onların iqlim və torpaq şəraiti ilə sıx əlaqədar olması məsələlərinə həsr edilmişdir.Onun işlərini akademik B.H.Sukaçev və onun geobotaniklər məktəbi davam etdirmişdir.Sovet biocorafiya elminin görkəmli nümayəndələri biri B.B.Alyoxin olmuşdur.

Azərbaycanda biocoğrafiya elmi sahəsində elmi-tədqiqat işləri aparan alimlərdən C.Ə.Əliyev,H.Qədirov,Q.Mustafayev və başqalarını göstərmək olar.

Akademik H.Ə.Əliyevin biocoğrafiya elminə verdiyi elmi tövhələr daha böyükdür.O, Azərbaycanın meşə,dağ,düzənliklərini qarış-qarış gəzərək onun təbiətini öyrənmiş və sanballı əsərlər nəşr etdirmişdir.

Bəzi müəlliflər : fransız coğrafiyaşünası E.Martoni,sovet zooloqu və coğrafiyaşünası V.K.Keptner,çex coğrafiyaşünası F.Vitasek və başqaları biologiyanı botaniki coğrafiyanın və zoocoğrafiyanın yalnız məcmusu,digərləri isə məs. sovet biocoğrafiyaşünası V.B.Socava isə həmin elmlərin üstqurumu hesab edirlər.

Bitki və heyvan coğrafiyasına dair ilk məlumatlar alman alimi A.Humboltun işləri,alman alimi İ.Simper,rus alimi İ.Q.Borşşov,XX əsrin əvvəllərində biosenozlar coğrafiyasının, Polşa alimi Paçoski,amerika alimləri E.Forbe,B.Şolford və s.əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Mikroorqanizmlər və mikrobesonozlar coğrafiyası isə XX əsrdə meydana gəlmişdir.

Müxtəlif regionlarda çoxluq artımı və digər miqdar göstəricilərini bilmədən təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi (xəzli heyvan və quş ovu, texniki və dərman bitkiləri xammalının toplanması, yem bitkilərindən istifadə) normasını və vaxtını müəyyən etmək mümkün olmazdı.

Təbiəti mühafizənin düzgün təşkili müxtəlif zonaların və fiziki coğafi vilayətlərin biocoğrafi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə əlaqədardır.

Beləliklə,bütün yuxarıdakı şərtlər və aydınlaşdırmalar onu göstərir ki,biocoğrafiya nəzəri elmi elmi istiqaməti hansı təkamül prosesi keçmiş,sonra isə daha intensiv irəliləmə yolu ilə müasir səviyyəyə çatmışdır.

Ədəbiyyat

- 1.Voronov.A.Q. Biocoğrafiya 1963
- 2.Naumov Q.B. Biocoğrafiyanın qısa tarixi
- 3.H.Qədirov Bitki coğrafiyası